

ІРИНА ВАЛЕРІЇВНА КИРЄЄВА,*кандидат юридичних наук, доцент,**Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра правового забезпечення господарської діяльності;* <https://orcid.org/0000-0001-5447-4314>,*e-mail: 48.105996a@gmail.com***ПРОБЛЕМИ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЕКОЛОГІЧНУ ШКОДУ, ЗАПОДІЯНУ
КРАЇНОЮ-ТЕРОРИСТОМ ВІЙСЬКОВОЮ АГРЕСІЄЮ**

Статтю присвячено проблемам відповідальності за екологічну шкоду, заподіяну країною-терористом військовою агресією. Предметом дослідження є вплив наслідків військової агресії проти України на стан її природних ресурсів, правова характеристика цих наслідків з точки зору притягнення до відповідальності та питання, пов'язані з відшкодуванням заподіяної шкоди. Метою роботи є окреслення проблем, які виникають при юридичному визначенні можливості притягнення країни-терориста, що цілеспрямовано знищує природні ресурси, до юридичної відповідальності, та складнощів, які виникають при визначенні обсягу заподіяної екологічної шкоди. Методи дослідження, зокрема логікосемантичний та діалектичний, дали можливість розглянути основні ознаки поняття «екоцид» як злочину проти людства та його безпосередній зв'язок із геноцидом українського народу.

Актуальність теми зумовлена тим, що негативні наслідки для довкілля від бойових дій порушують норми як українського, так і міжнародного законодавства і мають всі ознаки екоциду, який сьогодні розглядається як злочин виключно на рівні національного законодавства. Зроблено висновок про можливість забезпечення відповідальності держави-агресора за екологічну шкоду через створення спеціального міжнародного трибуналу. Також встановлено наявність факторів, які зумовлюють складність визначення обсягу заподіяної екологічної шкоди для забезпечення її подальшого відшкодування. До таких факторів віднесено: значну площу ураження; видове різноманіття природних ресурсів, яким було завдано шкоду (грунти, надра, водні об'єкти, атмосферне повітря, рослинний і тваринний світ, території та об'єкти природно-заповідного фонду); зв'язок природних ресурсів, що сприяє поширенню негативних наслідків на довкілля; міжнародний характер екологічної шкоди; довготривалі наслідки заподіяної екологічної шкоди; те, що фіксація повного обсягу негативних наслідків бойових дій для довкілля органами державної влади та громадськими активістами є неможливою через наявну небезпеку.

Зроблено висновок про необхідність врахування названих факторів при розробці термінології для окреслення екологічної шкоди, завданої воєнними діями. Також запропоновано вжити низку практичних заходів, спрямованих на забезпечення відшкодування екологічної шкоди, зокрема: визнати факт екологічного тероризму як частини екоциду, що поєднаний із геноцидом українського народу, на національному та міжнародному рівнях; упровадити систему постійного моніторингу та фіксації виявленої шкоди, розробити методики оцінки впливу терористичних дій на стан кожного окремого природного ресурсу з урахуванням можливості, необхідних засобів та очікуваних термінів відновлення до стану, придатного для їх цільового використання; застосувати засновані на нормах міжнародного права політико-економічні важелі забезпечення відшкодування екологічної шкоди, заподіяної країною-терористом.

Ключові слова: *екоцид, екологічний тероризм, екологічна шкода, екологічна відповідальність, відшкодування екологічної шкоди.*

Оригінальна стаття

ВСТУП. Таких руйнівних для навколишнього природного середовища наслідків, яких зазнає Україна з 24 лютого 2022 року, не мала жодна європейська країна з часів Другої світової війни. Чинні принципи міжнародного права спрямовані на заборону застосування у збройних конфліктах зброї, снарядів і речовин

та методів ведення війни, які можуть завдати надмірних ушкоджень або призвести до зайвих страждань, також забороняється застосовувати методи або засоби ведення війни, що мають на меті завдати або, як можна очікувати, завдадуть широкомасштабної довготривалої і серйозної шкоди природному

середовищу¹. Названі принципи повністю ігноруються державою-терористом, що навмисне руйнує екосистему та елементи життєзабезпечення України, використовуючи терористичні методи впливу на довкілля з метою геноциду українського народу. Так, за даними Державної екологічної інспекції, протягом останніх 500 днів війни в Україні екосистеми та довкілля стали жертвами серйозних пошкоджень. Загалом збитки сягають понад 2 трлн грн. Шкода заподіяна: 1) атмосферному повітрю через горіння нафтопродуктів – 50,9 млрд грн та 707,9 тис. т; через лісові пожежі – 1 011,1 млрд грн та 62,7 тис. га; через інші загоряння – 5,7 млрд грн та 4,1 млн м²; 2) водним ресурсам через забруднення водних об'єктів – 40,2 млрд грн та 1,7 тис. т; через засмічення водних об'єктів – 4,2 млрд грн та 19,3 млн кг; через самовільне використання водних ресурсів – 15,5 млрд грн та 410,2 млн м³; 3) земельним ресурсам через засмічення земель – 929,7 млрд грн та 16,6 млн м²; через забруднення ґрунтів – 12,7 млрд грн та 408,7 тис. м². На жаль, це не остаточні цифри, кожного дня вони збільшуються, допоки триває війна, а також наші фахівці не мають доступу до окупованих територій, тому не можуть зафіксувати й оцінити всі збитки довкіллю². При цьому наведені статистичні дані не враховують збитки, завдані об'єктам тваринного і рослинного світу, перебування яких безпосередньо пов'язано з пошкодженою територією та акваторією, шкоду, заподіяну надрам як підземному простору, а також зруйновані біологічні зв'язки елементів довкілля на захоплених територіях та об'єктах природно-заповідного фонду. Кожна доба збройної агресії проти держави збільшує обсяг екологічних руйнувань.

Відповідальність за екологічні правопорушення розглядається як складний комплекс

сний інститут екологічного права, оскільки конкретні види юридичної відповідальності регулюються серед іншого нормами кримінального, адміністративного та цивільного права. Притягнути до таких видів відповідальності можна окремих фізичних осіб, тоді як дії країни-терориста доцільно розглядати за наслідками як злочини проти людства, що виходить за межі національного законодавства.

Актуальною є оцінка таких дій з позиції можливості притягнення винних до юридичної відповідальності як один із фактів юридичного визнання причинно-наслідкового зв'язку дій країни-терориста та руйнації природного середовища України з метою подальшого відшкодування завданої шкоди, зокрема екологічної.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. *Метою* цієї статті є окреслення проблем, які виникають при юридичному визначенні самої можливості притягнення країни-терориста, що цілеспрямовано знищує природні ресурси України, до юридичної відповідальності, та труднощів, котрі постають при визначенні обсягу заподіяної екологічної шкоди. Задля досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі *завдання*: окреслити значення агресивних дій країни-терориста щодо руйнування екосистеми України як факту екологічного тероризму, ознаки, які зумовлюють його віднесення до екоциду, з'ясувати правову можливість притягнення до відповідальності за вчинення таких дій, а також визначити проблемні питання, пов'язані з відшкодуванням заподіяної екологічної шкоди.

ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ. Слід зауважити, що у вітчизняній та зарубіжній правовій літературі доволі значна кількість публікацій присвячені розгляду екоциду як злочину проти людяності, проте переважна більшість дослідників розглядають його в контексті надзвичайності негативного впливу антропогенної діяльності на стан довкілля, зокрема О. Джонс, К. Рігбі, Л. Вільямс (2020), В. Ліпкан, О. Братель (2002) та ін. Водночас екоцид не пов'язується в більшості робіт із діями країни-терориста на території України. У цій статті ми спираємося на роботи в контексті ознак екоциду, які проявляються у військовій агресії проти України. Українські науковці у своїх роботах акцентують увагу на певних складнощах, які виникають при окресленні питань, пов'язаних із відшкодуванням екологічної шкоди, завданої військовою агресією проти України. Зокрема, В. Микулець (2022, с. 26–27) акцентує увагу на відсутності у вітчизняному законодавстві поняття «екологічна шкода внаслідок воєнних дій», що, на його думку, ускладнює правову

¹ Конвенція про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невивіркову дію : від 10.10.1980 // База даних (БД) «Законодавство України / Верховна Рада (ВР) України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_266 (дата звернення: 18.07.2023).

² 500 днів війни: Збитки за період 24.02.2022 – 07.07.2023 сягають понад 2 трлн гривень // Державна екологічна інспекція України : офіц. сайт. 10.07.2023. URL: <https://www.dei.gov.ua/post/500-dniv-viyni-zbitki-za-period-24022022-07072023-syagayut-ponad-2-trln> (дата звернення 17.07.2023).

організацію перспективи відшкодування такої шкоди. Незважаючи на те, що в роботах вітчизняних учених певним чином висвітлюються питання необхідності відшкодування екологічної шкоди, заподіяної державою-терористом, проте проблемні питання, пов'язані з таким відшкодуванням, залишаються доволі різноманітними та не вичерпуються межами окремого дослідження.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Вочевидь дослідження проблем відповідальності за екологічну шкоду, заподіяну Україні військовою агресією, є неможливим без застосування наявних у правовій науці інструментальних методів. Основні завдання наукової статті було вирішено за допомогою низки філософських і спеціальних методів наукового пізнання. Зокрема, було використано методи аналізу й синтезу, індукції та дедукції, порівняння, абстрагування і конкретизації, критичного аналізу задля узагальнення теоретичних напрацювань, порівняння їх окремих положень, формулювання на цій основі висновків у контексті досліджуваної проблематики. Статистичний метод було застосовано для позначення обсягу заподіяної актами військової агресії шкоди елементам навколишнього природного середовища. Діалектичний метод надав можливість розглянути основні ознаки поняття «екоцид» як злочину проти людства. Аналітичний метод наукового пізнання було використано при з'ясуванні фактів навмисного заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу як акту прояву злочину екоциду та встановлення його безпосереднього зв'язку з геноцидом, що проявляється в цілеспрямованому руйнуванні, як актом цілеспрямованого руйнування довкілля, як необхідної об'єктивної умови постійного проживання населення в постраждалій частині країни. Логіко-семантичний метод було застосовано для розкриття основних проблем визначення обсягу екологічної шкоди, заподіяної під час російської військової агресії. Порівняльно-правовий метод як спеціальний метод юридичної науки на основі порівняння фактичних дій країни-терориста з ознаками екоциду, які були виокремлені в дослідженнях учених, дозволив віднести такі дії з навмисного заподіяння екологічної шкоди до фактору злочину екоциду, що має міжнародне значення.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. Військова агресія, яка тривала ще з 2014 року та набула критично загрозливих масштабів з 24 лютого 2022 року, спричинила доволі значні руйнування багатьох об'єктів довкілля. Дайджест ключових наслідків росій-

ської агресії для українського довкілля, який веде Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України, акцентує увагу на шкідливості наслідків бойових дій для ґрунтів, атмосферного повітря, водних об'єктів, лісів, природно-заповідного фонду, об'єктів флори та фауни. Зокрема, зазначається, що масштабні пожежі на інфраструктурних та промислових об'єктах призводять до отруєння повітря особливо небезпечними речовинами. Забруднюючі речовини можуть переноситися вітрами на великі відстані. За даними Міжнародного координаційного центру з питань гуманітарного розмінування, Державною службою України з надзвичайних ситуацій з 24 лютого по 21 грудня 2022 року на території України знескоджено 308 255 вибухонебезпечних предметів, зокрема 2 155 авіаційних бомб, обстежено територію площею 76 886 га. Всього потенційно небезпечних територій залишається 174 тис. км², що становить 30 % від загальної площі держави. Руйнування будівель і поселень призводить до забруднення довкілля будівельним сміттям та азбестом. Наслідки такого забруднення для довкілля будуть проявлятися роками¹. Зберігається й загроза ядерної безпеки. Чорнобильська радіологічна лабораторія була розграбована та знищена російськими військами. Запорізька АЕС, яка була захоплена російськими військами 4 березня 2022 року, використовується окупантами як військова база. На її території зберігається важке озброєння та боєприпаси, вона контролюється російськими військовими. Руйнування нафтобаз та великі пожежі призводять до токсичного забруднення атмосферного повітря, забруднення земель і водних ресурсів шкідливими речовинами по всій території України. Російські війська все частіше використовують заборонені запалювальні боєприпаси з білим фосфором. Це загрожує масштабними пожежами та хімічним забрудненням ґрунтів. Внаслідок бойових дій частина лісів у Київській, Чернігівській, Сумській, Луганській, Донецькій та Херсонській областях зараз перебуває під контролем окупантів. У лісах є велика кількість здетонованих ракет, а також боєприпаси, що не розірвалися. Це потенційна загроза для

¹ Дайджест ключових наслідків російської агресії для українського довкілля за 15–21 грудня 2022 року // Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України : офіц. сайт. URL: <https://mepr.gov.ua/dajdzhest-klyuchovyh-naslidkiv-rosijskoyi-agresiyi-dlya-ukrayinskogo-dovkillya-za-15-21-grudnya-2022-roku/> (дата звернення: 18.07.2023).

людей та біорізноманіття на десятиліття вперед. Під час наступу російських військ, обстрілів і бомбардувань міст та інфраструктури було завдано значної шкоди системам водопостачання, водовідведення та комунікаціям. Це загрожує запасам прісної води, спричиняє забруднення річок, які є джерелами водопостачання для промислових, комунальних підприємств та окремих домогосподарств¹. Перелічені наслідки військової агресії мають лише узагальнений характер, який відображає основні екологічні наслідки військової агресії та її потенційну подальшу небезпеку, виміряти яку повною мірою не видається можливим. Означені небезпечні наслідки мають всі ознаки екологічної шкоди, до якої за Директивою 2004/35/ЄС Європейського Парламенту та Ради «Про екологічну відповідальність за попередження та ліквідацію наслідків завданої навколишньому середовищу шкоди» від 21 квітня 2004 року слід відносити: а) шкоду, завдану біологічним видам та природним ареалам, що перебувають під охороною, зокрема будь-яка шкода, що значною мірою впливає на запровадження або підтримку сприятливого стану збереження таких природних ареалів або біологічних видів; б) шкоду, що вражає водні ресурси, зокрема шкоду, яка значною мірою негативно впливає на екологічний, хімічний або кількісний стан чи екологічний потенціал зазначених водних ресурсів; с) шкоду, що вражає ґрунти, зокрема будь-яке зараження ґрунтів, що викликає ризик значних негативних наслідків для здоров'я людини від безпосереднього або не безпосереднього проникнення в поверхню чи у ґрунт речовин, препаратів, організмів або мікроорганізмів². Нормами цієї Директиви встановлюються основні правила визначення та відшкодування заподіяної шкоди. Незважаючи на те, що Директива не застосовується

до екологічної шкоди або неминучої загрози такої шкоди, спричиненої, зокрема, збройним конфліктом, військовими діями, громадянською війною або повстанням, її цінність для характеристики дій держави-агресора полягає в однозначному міжнародному визнанні наслідків екологічною шкодою. Водночас маємо прогалину правового регулювання відшкодування екологічної шкоди, заподіяної внаслідок військової агресії.

Названі дії військової агресії безпосередньо порушують і цілу низку міжнародних нормативно-правових актів. Так, згідно з ч. 3 ст. 35 I Протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів і затверджений 8 червня 1977 року, заборонено застосовувати методи або засоби ведення воєнних дій, які мають на меті завдати або, як можна очікувати, завдадуть широкої, довготривалої і серйозної шкоди природному середовищу³. До того ж держава-терорист суттєво порушує Міжнародну конвенцію Європейської економічної комісії ООН «Про охорону та використання міжнародних водотоків та міжнародних озер», Сторони якої взяли на себе зобов'язання вжити всіх відповідних заходів для запобігання будь-якому транскордонному впливу, його обмеження та скорочення, що означає будь-які значні шкідливі наслідки, які виникають у результаті зміни стану транскордонних вод, що спричиняє діяльність людини, фізичне джерело якої повністю або частково розташоване в районі, котрий перебуває під юрисдикцією тієї чи іншої Сторони, для навколишнього середовища в районі, що перебуває під юрисдикцією іншої Сторони. До таких наслідків для навколишнього середовища належать наслідки для здоров'я та безпеки людини, флори, фауни, ґрунтів, повітря, вод, клімату, ландшафту та історичних пам'яток або інших матеріальних об'єктів чи взаємодія цих факторів. До них також належать наслідки для культурної спадщини або соціально-економічних умов, що виникають у результаті зміни цих факторів⁴. Також держава-терорист

¹ Дайджест ключових наслідків для довкілля від російської агресії в Україні за 24 лютого – 31 березня 2022 року // Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України : офіц. сайт. URL: <https://mepr.gov.ua/dajdzhest-klyuchovyh-naslidkiv-rosijskoyi-agresiyi-dlya-ukrayinskogo-dovkillya-za-24-lyutogo-11-bereznua-2022-roku/> (дата звернення: 18.07.2023).

² Про екологічну відповідальність за попередження та ліквідацію наслідків завданої навколишньому середовищу шкоди : Директива Європейського Парламенту та Ради від 21.04.2004 № 2004/35/ЄС // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_965 (дата звернення: 17.07.2023).

³ Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) : від 08.06.1977 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199 (дата звернення: 18.07.2023)

⁴ Про приєднання України до Конвенції про охорону та використання транскордонних водотоків та міжнародних озер : Закон України від

порушує Конвенцію про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення, головним чином як середовище існування водоплавних птахів (Рамсарську конвенцію)¹.

У правовій літературі все більше обговорюється тема злочинів проти довкілля, які вирізняються значними обсягами екологічної шкоди. Науковці мають доволі різноманітні підходи щодо розуміння таких злочинів.

У науковій літературі стверджується, що ми живемо в епоху екоциду, де деградація біорізноманіття і викорінення видів йдуть пліч-о-пліч з деградацією та викоріненням сучасної культури й ідентичності, а також досліджуються деякі можливі причини, чому сучасне суспільство зазнає краху (Jones, Rigby, Williams, 2020). Водночас таке розуміння екоциду виходить насамперед із розуміння стійких руйнівних процесів у природі, які спостерігаються впродовж багатьох десятиріч, а не з конкретних винних дій суб'єктів міжнародного права.

У практиці європейських країн встановлюється відповідальність за екологічний тероризм. Як приклад можна навести норму Кримінального кодексу Французької Республіки, яка передбачає відповідальність за вчинення екологічного тероризму, під яким розуміють умисне введення до атмосфери, ґрунту чи вод, враховуючи територіальні води, одним виконавцем чи організованою групою речовин, що здатні викликати небезпеку для здоров'я людей, тварин чи навколишнього середовища, з метою серйозно порушити громадський порядок шляхом залякування чи терору². Сучасний тероризм має низку особливостей, що зумовлюють його світову небезпеку. В. Ліпкан та О. Братель (2002, с. 83) до них відносять такі: по-перше, це розмаїтість об'єктів нападу, які іноді взагалі неможливо передбачити; по-друге, це використання терористами зброї, що має невивіркову дію, від чого може бути завдано шкоди невизначено-

му колу осіб; по-третє, це погроза використання терористичними групами (організаціями) ядерної, хімічної та біологічної зброї. На думку вчених, проявами екологічного тероризму може бути: захоплення важливих об'єктів життєзабезпечення населення (зокрема, очисних споруд, шлюзів, атомних і гідроелектростанцій тощо), погроза забруднення водоймищ, погроза в поширенні інфекційних збудників (Ліпкан, Братель, 2002, с. 82). Видається, що у запропонованому розумінні дії країни-терориста повністю охоплюють зміст екологічного тероризму. Терористичні дії проявляються в захопленні, навмисному руйнуванні Запорізької АЕС та в інших загрозах, руйнуванні об'єктів життєзабезпечення населення України (дамб, очисних споруд, об'єктів газо-, водо- та електропостачання), забрудненні та засміченні земель, водних об'єктів, надр, зокрема руйнування і затоплення шахт, інших підземних об'єктів, які не пов'язані з добуванням корисних копалин, знищенні лісів (вирубці дерев, чагарників), знищенні об'єктів тваринного і рослинного світу тощо. Названі дії беззаперечно можна віднести до таких, які можуть спричинити екологічну катастрофу, тобто розглядати їх як злочин, передбачений нормами Кримінального кодексу України.

Крім того, слід зауважити, що екологічна катастрофа або загроза її вчинення є очевидними діями, які посягають не лише на інтереси народу України, а й на інтереси громадян інших держав, тому вчинення такого злочину має міждержавний характер, що зумовлено суспільною небезпекою таких дій, які виходять за межі конкретної держави. Водночас екоцид сьогодні не визнаний міжнародним законодавством.

Стаття 441 Кримінального кодексу України передбачає відповідальність за екоцид, під яким розуміють масове знищення рослинного або тваринного світу, отруєння атмосфери або водних ресурсів, а також вчинення інших дій, що можуть спричинити екологічну катастрофу³. Однією з характерних для визначення цього поняття рис є відсутність чіткого формулювання того, що слід вважати масовим знищенням рослинного або тваринного світу, що саме належить до дій, які можуть спричинити екологічну катастрофу, а також що саме слід вважати екологічною катастрофою.

01.07.1999 № 801-XIV // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/801-14> (дата звернення: 18.07.2023).

¹ Конвенція про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення, головним чином як середовище існування водоплавних птахів : від 02.02.1971 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_031 (дата звернення: 18.07.2023).

² Уголовний кодекс Франції (по состоянию на 1 июля 2000 г.) // Юрист онлайн : сайт. URL: https://yurist-online.org/laws/foreign/criminalcode_fr/_doc-5-.pdf (дата звернення: 18.07.2023).

³ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 18.07.2023).

Екоцид у вітчизняній правовій літературі, зокрема Т. Садовою (2021, с. 256), розглядається як один зі злочинів проти людяності, що повинен бути переданий під юрисдикцію Міжнародного кримінального суду (далі – МКС) як незаконні, спрямовані на навмисне порушення прав активні дії суб'єкта міжнародного права, що направлені на руйнування навколишнього природного середовища в цілому чи окремих його елементів і мають значні й тривалі наслідки, а також безпосередньо порушують міжнародні зобов'язання щодо заподіяння шкоди життєвим інтересам теперішньому та майбутньому поколінню. Ключовим у цьому розумінні є міжнародна значущість руйнівних протизаконних цілеспрямованих дій, що мають міжнародний, міждержавний характер.

В. Рибачек (2022, с. 85) виокремлює такі характерні ознаки екоциду: факт того, що це міжнародний злочин екологічної спрямованості, який вчиняється з метою руйнування або спричинення шкоди довкіллю (чи його складовим елементам); не залежить від періоду військових дій, адже може здійснюватися й у мирний час; його наслідки мають серйозний і тривалий характер; свідомість суб'єкта його вчинення щодо шкідливості наслідків його дій; шкода завдається як довкіллю, так і тим об'єктам антропогенного походження, що пов'язані з безпекою життєдіяльності; пов'язане з порушенням міжнародних екологічних зобов'язань; шкода спричиняється значному обсягу територій та має стійкий характер; екологічна катастрофа може стати наслідком довготривалого негативного впливу на довкілля.

Ці ознаки фактично називають об'єктивну та суб'єктивну сторони, об'єкт і суб'єкт цієї протиправної поведінки суб'єкта публічних міжнародних правовідносин.

На думку Р. Дарріла (2022, р. 339), термін «екоцид» правильно передає суть злочину: руйнування нашого ойкосу (дому), що є однією з найбільших глобальних загроз. Причому науковець наголошує на важливості закріплення цього терміна в міжнародному кримінальному законодавстві, але лише в разі суспільної усвідомленості такої необхідності. Необхідними є схвалення критичної маси держав для втілення злочину в реальність, а також внутрішні принципи й нормативні причини. Для такого злочину важливою є екстериторіальна юрисдикція, також необхідним є дотримання принципу провини, що вимагає рівня протиправних дій і провини, які відповідають серйозному міжнародному злочину. Дії, що вчиняє країна-терорист на території України, зараз засуджуються практично всіма

державами світу. В основі цих дій лежить вина поведінка як керівництва, так і громадян країни-терориста, які тим чи іншим способом беруть свідому участь у масовому знищенні природних ресурсів України. Отже, можна говорити про наявність саме такої кількості держав, яку можна вважати критичною, для визнання екоциду як міжнародного злочину, що разом із геноцидом не має строку давності для притягнення до відповідальності.

Дослідники та громадянське суспільство наголошують на руйнуванні навколишнього середовища в Україні, про що свідчить спільна заява до Екологічної асамблеї ООН та відкритий лист Асоціації з розбудови екологічного миру разом із підписантами. Дії росії зараз розслідуються прокуратурою України, МКС і кількома національними прокуратурами за принципом універсальної юрисдикції. Найефективнішим способом забезпечення кримінальної відповідальності в довгостроковій перспективі є внесення поправок до Римського статуту, щоб чітко включити екоцид як п'ятий злочин проти миру, не обмежуючись лише воєнним часом¹.

Науковці та практики неодноразово звертали увагу на той факт, що поточна міжнародна законодавча база не містить необхідних інструментів, щоб зупинити екоцид. Потрібні нові інструменти для захисту не лише наших прав і, зокрема, прав майбутніх поколінь, а й прав самої природи (Merz, 2014, р. 17). Екологічні злочини можуть розглядатися як серйозні злочини згідно з національним законодавством, але не згідно з міжнародним правом за межами обмеженої чинної юрисдикції МКС щодо екологічних злочинів (Pereira, 2020, р. 214).

Слід наголосити на справедливості зауваження Ю. Орлова та Н. Прібиткової (2022, с. 40) про те, що недоліком стратегічного характеру, який має комплексний зміст, є прогалина або навіть повна відсутність уваги (на рівні dokonаного правотворчого продукту) до проблем удосконалення кримінально-правової протидії злочинам агресії в термінології Римського статуту МКС. Засуджуючи агресивну війну, формуючи організаційно-правовий, ресурсний інструментарій відсічі агресії, у кримінально-правовій площині саме агресія «випадає».

Пропозиції щодо включення екоциду як міжнародного злочину до Римського статуту

¹ Statement of the Ecocide Alliance On Environmental Crimes in Ukraine // Parliamentarians for Global Action : сайт. 31.05.2022. URL: <https://www.pgaction.org/fr/news/environmental-crimes-ukraine.html> (дата звернення: 18.07.2023).

МКС неодноразово обговорювалися у світовій правовій літературі (Ahmed, 2019, p. 145). На підтримку міжнародної криміналізації екоциду вчені відносять екоцид до п'ятого за серйозністю злочину проти глобального миру. Злочин екоциду як найтяжчий екологічний злочин є серйозною загрозою для сталого розвитку, оскільки він, особливо його урядовий і корпоративний типи, завдає серйозної шкоди та руйнує навколишнє середовище і на додаток загрожує екологічній безпеці, підриває основи економічної та соціальної безпеки. Як безпосередній наслідок злочину екоциду економічні основи та безпека будь-якого суспільства підриваються і руйнуються, що може призвести до виникнення або розвитку серйозних соціальних криз, таких як бідність, хвороби, безробіття, напруга, неписьменність, імміграція, переміщення, етнічна боротьба та збройні конфлікти (Mehta, Gholipour, Babakhani, 2019). Країна-терорист спрямовує свої злочинні дії на знищення природних ресурсів як засобу задоволення насамперед матеріальних інтересів українського народу, як необхідних для його існування ресурсів. У зв'язку з окресленими соціальними наслідками насамперед для українського суспільства та світоустрою в цілому слід погодитися з тими дослідниками (Crook, Short, 2014), які вважають, що екоцид може бути методом геноциду, якщо, наприклад, руйнування навколишнього середовища призводить до умов життя, які фундаментально загрожують культурному та/або фізичному існуванню соціальної групи. Т. Бородіна (2020, p. 260) наводить аргументи на підтримку того, що окремі види геноциду, зокрема голокост, слід відносити до особливо руйнівних, коли справа доходить до визнання певних подій геноцидом або ролі тих міжнародних організацій, які, на її думку, недостатньо протидіяли геноциду в минулому. Дії країни-терориста, спрямовані на знищення середовища існування українського народу, і є вочевидь однією з рушійних сил його геноциду через руйнування біосфери, у прямій залежності від якої перебуває народ України.

У правовій літературі зауважують на важкості притягнення країни-терориста та її очільника до відповідальності за злочин геноциду. Так, окрім потенційного злочину агресії, скоєного проти України, навіть жорстокі злочини, які спостерігалися в Бучі, не можна кваліфікувати як геноцид. Тому що це було б дуже важко довести через психологічний елемент або подвійний характер умислу. Однак існують передбачувані військові злочини, і путіна можуть притягнути до відповідальності як

головнокомандувача на тій підставі, що він не вжив усіх необхідних і розумних заходів у межах своїх повноважень для запобігання чи припинення вчинення цих злочинів (Tchobo, 2022, p. 18).

Також існує певна складність забезпечення відповідальності держави-терориста за екоцид України перед МКС, оскільки ці злочинні дії зараз перебувають поза межею його юрисдикції. До того ж одним з очевидних доказів підготовки держави-терориста до повномасштабного вторгнення на територію України та розв'язання війни із застосуванням терористичних засобів її ведення є вихід цієї держави у 2016 році з Римського статуту і відповідно неможливість покладання МКС зобов'язань на цю країну. Крім того, країною-терористом було внесено зміни до національного законодавства, відповідно до яких вона не визнає рішень міжнародних судових органів. Очевидною є необхідність створення спеціального міжнародного трибуналу, робота над яким уже ведеться.

Водночас трибунали з прав людини потенційно можуть розглядати справи, пов'язані з екоцидом. Однак оскільки ці трибунали зосереджені на основних правах людини, вони зазвичай не розглядають екологічні справи. Хоча ці дії іноді дійсно мають транскордонні наслідки, часто шкода завдається одній країні чи навіть одному населеному пункту. Чинна правова схема не вирішує належним чином масову проблему руйнування навколишнього середовища, міжнародні кримінальні закони про навколишнє середовище можуть допомогти подолати цю прогалину (Greene, 2019). Таким чином, незважаючи на доволі тривалі обговорення як у вітчизняній, так і в зарубіжній літературі питань з необхідності включення екоциду до сфери розгляду МКС, це питання не є вирішеним. Забезпечення відповідальності для країни-терориста сьогодні можливо лише через спеціально створений трибунал.

Також необхідно наголосити на наявності проблем при визначенні обсягу заподіяної екологічної шкоди. Масштаби такої шкоди неможливо відобразити в межах однієї статті. Військові маневри та навчання, будівництво фортифікаційних споруд, вибухи, загоряння боєприпасів порушують верхній шар ґрунту. Використання земель, які постраждали внаслідок бойових дій, буде ускладнено необхідністю рекультивації, розмінування та утилізації боєприпасів. Значна площа лісів та вітрозахисних смуг була втрачена через лісові пожежі, механічні пошкодження та незаконну вирубку лісу. Все це призводить до критичного зменшення

лісистості постраждалих від російської агресії областей, зменшення поєзакисних, ґрунтозахисних, водоохоронних та рекреаційних функцій лісів і зелених насаджень. Відбуваються зміни біологічного різноманіття, зокрема зникнення одних видів, а також неконтрольоване розселення та зростання чисельності інших видів, надто тих, що загрожують санітарно-епідеміологічному стану постраждалих територій та їхньому сільському господарству¹. Перелічені негативні явища в окремих сферах взаємодії суспільства з довкіллям для задоволення життєво необхідних потреб відображають лише частину катастрофічних наслідків військової агресії для навколишнього природного середовища України.

Відшкодування заподіяної шкоди зумовлено значними складнощами, що мають різноманітний характер, зокрема організаційний, економічний та правовий. Як справедливо наголошує В. Микулець (2022, с. 26), із правової точки зору практична реалізація компенсаторних механізмів щодо екологічної шкоди внаслідок агресії рф ускладнюється тим, що українське законодавство не містить прямих визначень екологічної шкоди, зокрема шкоди внаслідок воєнних дій і військової агресії. Позиції України щодо правового забезпечення вимоги компенсації екологічної шкоди внаслідок агресії рф, на думку вченого, виглядають сильнішими, якщо доповнити текст Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» окремим визначенням поняття «екологічна шкода внаслідок воєнних дій». При цьому слід погодитися з доцільністю пропозиції щодо встановлення на рівні спеціального природоохоронного закону, що при визначенні екологічної шкоди внаслідок воєнних дій належить визначити відповідні пошкодження у вихідному стані шляхом застосування вимірних даних (Микулець, 2022, с. 26–27).

Окрім цього існують численні організаційні фактори, що впливають на складність визначення екологічної шкоди, завданої терористичними діями рф. Серед них можна назвати такі: значна площа ураження; шкода було завдана кожному з різновидів природних ресурсів (ґрунти, надра, водні об'єкти, атмосфера повітря, рослинний і тваринний світ,

території та об'єкти природно-заповідного фонду); зв'язок природних ресурсів один з одним спричиняє поширення екологічної шкоди від терористичних дій також на ті території, які не перебувають у зоні бойових дій; шкода, заподіяна навколишньому природному середовищу, має міжрегіональний характер і не обмежується кордонами України; екологічна шкода має тривалий характер, не можна визначити чіткі терміни відновлення природних ресурсів, наслідки екологічного тероризму можна визначити як необмежені за часом прояву; фіксація повного обсягу негативних наслідків для навколишнього природного середовища злочинних дій країни-терориста органами державної влади та громадськими активістами є неможливою через наявну небезпеку тощо. Перелічені фактори мають стати основою для розробки правової термінології для забезпечення повноти відшкодування заподіяної країною-агресором екологічної шкоди.

ВИСНОВКИ. Дії країни-терориста, спрямовані на навмисну руйнацію об'єктів довкілля через ураження як природних ресурсів, так і об'єктів енергетичної та іншої критичної інфраструктури, підпадають під ознаки таких діянь, як екологічний тероризм та екоцид, що виходять за межі національного законодавства, оскільки, по-перше, спрямовані проти загальноновизнаних цінностей, пов'язані з геноцидом як злочином проти людства, що визнається МКС, по-друге, їх наслідки для навколишнього природного середовища не обмежуються територією однієї країни. Завдана екологічна шкода має значний обсяг, точна фіксація якого зумовлена проблемами, пов'язаними з її масштабістю, важкопрогнозованими наслідками, тривалим характером військової агресії та, як наслідок, небезпекою фіксації тощо. Виходячи з вищезазначеного, видається доцільним ужити низку заходів, спрямованих на забезпечення відшкодування екологічної шкоди, заподіяної внаслідок екологічного тероризму дій країни-окупанта, зокрема: визнати факт екологічного тероризму як частини екоциду, що безумовно поєднаний з геноцидом українського народу, на національному та міжнародному рівнях; розробити правову термінологію щодо визначення екологічної шкоди, заподіяної військовою агресією, яка б дозволила охопити весь обсяг такої шкоди з урахуванням необхідності відновлення природних ресурсів; впровадити системи постійного моніторингу та фіксації виявленої шкоди, розробити методики оцінки впливу терористичних дій на стан кожного окремого природного ресурсу (водних об'єктів,

¹ Environmental Damage in Eastern Ukraine and Recovery Priorities // Громадська спілка «Фонд підтримки реформ в Україні»: сайт. URL: https://fsr.org.ua/sites/default/files/imce/environmental_damage_in_eastern_ukraine_and_recovery_priorities_2.pdf (дата звернення: 18.07.2023).

надр, земельних ділянок з урахуванням можливості, необхідних засобів та очікуваних термінів відновлення до стану, придатного до їх цільового використання); застосувати засновані на нормах міжнародного права політико-економічні важелі забезпечення відшкодування екологічної шкоди, заподіяної країною-терористом.

Детальна кваліфікація дій країни-терориста відповідно до норм вітчизняного законодавства має відбуватися в межах окремого дослідження фахівців із кримінального права. Об'єктом подальших досліджень повинні стати методологія фіксації та обрахування завданої екологічної шкоди, порядок створення трибуналу та розробка програм відновлення об'єктів довкілля.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Ліпкан В. А., Братель О. Г. Екологічний тероризм – дестабілізуючий фактор національної безпеки України // *Тероризм і національна безпека України : матеріали Міжнар. конф. Київ : Нац. акад. внутр. справ України, 2002. С. 77–84.*
2. Микулець В. Ю. Правові аспекти вимоги компенсації екологічної шкоди внаслідок війни рф в Україні. *Юридичний вісник*. 2022. № 2 (63). С. 23–29. DOI: <https://doi.org/10.18372/2307-9061.63.16705>.
3. Орлов Ю. В., Прибиткова Н. О. Війна та кримінально-правова політика України: виклики і відповіді. *Право і безпека*. 2022. № 2 (85). С. 40–49. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2022.2.04>.
4. Рибачек В. К. Міжнародно-правова регламентація злочину екоциду. *Часопис цивілістики*. 2022. Вип. 45. С. 82–87. DOI: <https://doi.org/10.32837/chc.v0i45.471>.
5. Садова Т. С. Щодо поняття воєнних злочинів проти довкілля в міжнародному кримінальному праві. *Право і суспільство*. 2021. № 4. С. 252–257. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2021.4.34>.
6. Ahmed N. Proof of Ecocide: Towards a Forensic Practice for the Proposed International Crime Against the Environment. *Archaeological and Environmental Forensic Science*. 2019. Vol. 1 (2). Pp. 139–147. DOI: <https://doi.org/10.1558/aefs.36378>.
7. Borodina T. Henotsyd: Vstup do hlobalnoi istorii [Genocide: A Comprehensive Introduction, Ukrainian translation by Kateryna Dysa] by Adam Jones]. *Ukrainian Humanities Studies in the 21st Century*. 2020. No. 7. Pp. 259–261. DOI: <https://doi.org/10.18523/kmhj219686.2020-7.259-262>.
8. Crook M., Short D. Marx, Lemkin and the genocide-ecocide nexus. *The International Journal of Human Rights*. 2014. Vol. 18, Iss. 3. Pp. 298–319. DOI: <https://doi.org/10.1080/13642987.2014.914703>.
9. Darryl R. Ecocide – Puzzles and Possibilities. *Journal of International Criminal Justice*. 2022. Vol. 20, Iss. 2. Pp. 313–347. DOI: <https://doi.org/10.1093/jicj/mqac021>.
10. Greene A. The Campaign to Make Ecocide an International Crime: Quixotic Quest or Moral Imperative? *Fordham Environmental Law Review*. 2019. Vol. 3, No. 3. URL: <https://ir.lawnet.fordham.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1814&context=elr> (дата звернення: 18.07.2023).
11. Jones O., Rigby K., Williams L. Everyday Ecocide, Toxic Dwelling, and the Inability to Mourn: A Response to Geographies of Extinction. *Environmental Humanities*. 2020. Vol. 12 (1). Pp. 388–405. DOI: <https://doi.org/10.1215/22011919-8142418>.
12. Mehra N., Gholipour G., Babakhani E. Ecocide: a Crime against Sustainable Development. Ankara : Ankara Üniversitesi, 2019. URL: https://www.researchgate.net/publication/350006099_Ecocide_a_Crime_against_Sustainable_Development (дата звернення: 18.07.2023).
13. Merz P. Ecocide: Prisca Merz argues it is now time to act against the large-scale damage or destruction of ecosystems. *Socialist Lawyer*. 2014. Vol. 16. Pp. 16–19. DOI: <https://doi.org/10.13169/socialistlawyer.68.0016>.
14. Pereira R. After the ICC Office of the Prosecutor's 2016 Policy Paper on Case Selection and Prioritisation: Towards an International Crime of Ecocide? *Criminal Law Forum*. 2020. Vol. 31. Pp. 179–224. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10609-020-09393-y>.
15. Tchobo D. L. R. Potential international crimes in Ukraine: should atrocities in Bucha be classified as genocide, war crimes, or crimes against humanity? *Law and Safety*. 2022. No. 2 (85). Pp. 13–19. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2022.2.01>.

Надійшла до редакції: 23.07.2023

Прийнята до опублікування: 01.09.2023

REFERENCES

1. Ahmed, N. (2019). Proof of Ecocide: Towards a Forensic Practice for the Proposed International Crime Against the Environment. *Archaeological and Environmental Forensic Science*, 1(2), 139–147. <https://doi.org/10.1558/aefs.36378>.
2. Borodina, T. (2020). Henotsyd: Vstup do hlobalnoi istorii [Genocide: A Comprehensive Introduction, Ukrainian translation by Kateryna Dysa] by Adam Jones]. *Ukrainian Humanities Studies in the 21st Century*, 7, 259–261. <https://doi.org/10.18523/kmhj219686.2020-7.259-262>.

3. Crook, M., & Short, D. (2014). Marx, Lemkin and the genocide-ecocide nexus. *The International Journal of Human Rights*, 18(3), 298–319. <https://doi.org/10.1080/13642987.2014.914703>.
4. Darryl, R. (2022). Ecocide – Puzzles and Possibilities. *Journal of International Criminal Justice*, 20(2), 313–347. <https://doi.org/10.1093/jicj/mqac021>.
5. Greene, A. (2019). The Campaign to Make Ecocide an International Crime: Quixotic Quest or Moral Imperative? *Fordham Environmental Law Review*, 30(3). <https://ir.lawnet.fordham.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1814&context=elr>.
6. Jones, O., Rigby, K., & Williams, L. (2020). Everyday Ecocide, Toxic Dwelling, and the Inability to Mourn: A Response to Geographies of Extinction. *Environmental Humanities*, 12(1), 388–405. <https://doi.org/10.1215/22011919-8142418>.
7. Lipkan, V. A., & Bratel, O. H. (2002). *Environmental terrorism is a destabilizing factor of Ukraine's national security* [Conference presentation abstract]. International Conference “Terrorism and national security of Ukraine”, Kyiv, Ukraine.
8. Mehra, N., Gholipour, G., & Babakhani, E. (2019). *Ecocide: a Crime against Sustainable Development*. https://www.researchgate.net/publication/350006099_Ecocide_a_Crime_against_Sustainable_Development.
9. Merz, P. (2014). Ecocide: Prisca Merz argues it is now time to act against the large-scale damage or destruction of ecosystems. *Socialist Lawyer*, 16, 16–19. <https://doi.org/10.13169/socialistlawyer.68.0016>.
10. Mykulets, V. Yu. (2022). Legal aspects of compensation requirements of environmental damage as a result of the war of the Russian Federation in Ukraine. *Legal Bulletin*, 2(63), 23–29. <https://doi.org/10.18372/2307-9061.63.16705>.
11. Orlov, Yu. V., & Pribytkova, N. O. (2022). War and criminal law policy of Ukraine: challenges and responses. *Law and Safety*, 2(85), 40–49. <https://doi.org/10.32631/pb.2022.2.04>.
12. Pereira, R. (2020). After the ICC Office of the Prosecutor's 2016 Policy Paper on Case Selection and Prioritisation: Towards an International Crime of Ecocide? *Criminal Law Forum*, 31, 179–224. <https://doi.org/10.1007/s10609-020-09393-y>.
13. Rybachek, V. K. (2022). International-legal regulation of crime ecocide. *Journal of Civil Studies*, 45, 82–87. <https://doi.org/10.32837/chc.v0i45.471>.
14. Sadova, T. S. (2021). On the concept of war crimes against the environment in international criminal law. *Law and Society*, 4, 252–257. <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2021.4.34>.
15. Tchobo, D. L. R. (2022). Potential international crimes in Ukraine: should atrocities in Bucha be classified as genocide, war crimes, or crimes against humanity? *Law and Safety*, 2(85), 13–19. <https://doi.org/10.32631/pb.2022.2.01>.

Received the editorial office: 23 July 2023

Accepted for publication: 1 September 2023

IRYNA VALERIEVNA KYRIEIEVA,

Candidate of Law, Associate Professor,

Kharkiv National University of Internal Affairs,

Department of Legal Support of Entrepreneurial Activity and Financial Security;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5447-4314>,

e-mail: 48.105996a@gmail.com

**LIABILITY ISSUES FOR ENVIRONMENTAL DAMAGE CAUSED BY MILITARY
AGGRESSION OF A TERRORIST COUNTRY**

The article focuses on the issues of liability for environmental damage caused by the military aggression of a terrorist country. The subject matter of the study is the impact of the consequences of military aggression against Ukraine on the state of its natural resources, the legal characterisation of these consequences in terms of liability and issues related to compensation for the damage caused. The purpose of the study is to outline the problems arising in the course of legal determination of the possibility of bringing a terrorist country which deliberately destroys natural resources to legal liability, and the difficulties arising in determining the extent of environmental damage caused. The research methods used, in particular, logical-semantic and dialectical, made it possible to consider the main features of the concept of “ecocide” as a crime against humanity and its direct connection with the genocide of the Ukrainian people.

The relevance of the topic is due to the fact that the negative environmental consequences of hostilities violate the norms of both Ukrainian and international law and have all the signs of ecocide, which is currently considered a crime exclusively at the level of national legislation. It has been concluded that it is possible to ensure the responsibility of the aggressor State for

environmental damage through the establishment of a special international tribunal. The factors that make it difficult to determine the amount of environmental damage caused in order to ensure its further compensation have also been identified. These factors include: a significant area of damage; species diversity of natural resources that were damaged (soils, subsoil, water bodies, atmospheric air, flora and fauna, territories and objects of the nature reserve fund); the connection of natural resources, which contributes to the spread of negative effects on the environment; the international nature of environmental damage; the long-term consequences of environmental damage; the fact that it is impossible for state authorities and civil society activists to record the full extent of the negative environmental impact of hostilities due to the existing danger.

A conclusion has been made that it is necessary to take these factors into account when developing terminology for environmental damage caused by military actions. It has also been proposed to take a number of practical measures aimed at ensuring compensation for environmental damage, in particular: to recognise the fact of environmental terrorism as part of ecocide, which is combined with genocide of the Ukrainian people, at the national and international levels; to introduce a system of continuous monitoring and recording of the damage identified; to develop methods for assessing the impact of terrorist actions on the state of each individual natural resource, taking into account the possibility, necessary means and expected timeframe for restoration to a state suitable for their intended use; to apply political and economic levers based on international law to ensure compensation for environmental damage caused by a terrorist country.

Key words: *ecocide, environmental terrorism, environmental damage, environmental liability, compensation for environmental damage.*

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Кирєєва І. В. Проблеми відповідальності за екологічну шкоду, заподіяну країною-терористом військовою агресією. *Право і безпека*. 2023. № 3 (90). С. 179–189. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2023.3.15>.

Citation (APA): Kyrieieva, I. V. (2023). Liability issues for environmental damage caused by military aggression of a terrorist country. *Law and Safety*, 3(90), 179–189. <https://doi.org/10.32631/pb.2023.3.15>.